

στο μικροσκόπιο...

Η αρπαγή της Ευρώπης

Της Νίκης Καλτσόγια-Τουρναβίτη

Τα φώτα που άναψαν και καταΰγασαν τα μεγάλα μνημεία του πολιτισμού με τον ερχομό του 21ου αιώνα, με υπέρολαμπρο κόσμημα, αιώνιο σύμβολο δημοκρατίας, μεταξύ αυτών την Ακρόπολη στον ιερό της βράχο, έσβησαν. Έμεινε όμως ως υποθήκη η Διακήρυξη της Χιλιετίας, ως μέγιστο συμβόλαιο, αυτό που υπέγραψαν οι αρχηγοί των κρατών-μελών του ΟΗΕ το Σεπτέμβριο του 2000, με την καταγραφή των δεσμεύσεών τους για τον αιώνα που άρχιζε και μαζί τη νέα χιλιετία:

«Αναγνωρίζουμε ότι εκτός των ξεχωριστών δεσμεύσεών μας προς τις κοινωνίες μας, έχουμε μια συλλογική ευθύνη να εξυψώσουμε τις αρχές της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, την ισότητα και τη δικαιοσύνη σε παγκόσμιο επίπεδο... Γνωρίζουμε ότι η κύρια πρόκληση που αντιμετωπίζουμε σήμερα είναι η διασφάλιση ότι η παγκοσμιοποίηση θα είναι μια θετική δύναμη για όλους τους λαούς του κόσμου. Γιατί αν και η παγκοσμιοποίηση προσφέρει μεγάλες ευκαιρίες, προς το παρόν, τα οφέλη της είναι πολύ άνισα μοιρασμένα, ενώ τα βάρη της είναι άνισα κατανομημένα...»

Και όμως σήμερα το φάσμα της οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε με την κατάρρευση των μεγάλων τραπεζών στις ΗΠΑ, οφειλόμενη στην απληστία των διαχειριστών του χρήματος, πλανιέται πάνω από τους λαούς της Δύσης και έχει ήδη πάρει παγκόσμιες διαστάσεις. Οικονομικοί αναλυτές και διαπρεπείς οικονομολόγοι προσπαθούν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο. Οι θεωρίες του Μαρξ για την κριτική του καπιταλισμού, του Άνταμ Σμιθ για την «αόρατη χείρα» που ρυθμίζει την αγορά, του Κένυς για το ρόλο του κράτους σε περίοδο οικονομικής κρίσης, του Χάγιεκ για την ανάγκη σεβασμού στις αρχές του φιλελευθερισμού και του Σούμπετερ για ένα κρατισμό με διασφάλιση των ελευθεριών, και πολλών άλλων νεότερων θεωρητικών, οι οποίοι αναλύουν το σύγχρονο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, επιστρατεύονται για να ερμηνεύσουν τις αιτίες της κρίσης και να προτείνουν διεξόδους. Το άνοιγμα των οικονομιών, η ελεύθερη μετακίνηση των κεφαλαίων μεταξύ των χωρών και η ενοποίηση όλων των αγορών προβάλλεται ως η αιτία για τις διαστάσεις της κρίσης αυτής, η οποία θεωρείται η μεγαλύτερη μετά το μεγάλο κράχ του 1929 στις ΗΠΑ.

Η έννοια της κρίσης, η οποία στην καθημερινή της χρήση εκφράζει μια διαταραχή στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και της ίδιας της προσωπικότητας του ανθρώπου, στο επίπεδο των οργανωμένων κοινωνιών παίρνει μια άλλη διάσταση. Συνδέεται με τις λειτουργικές απαιτήσεις του πολιτικού, κοινωνικού και άλλων συστημάτων. Από τους πολλούς θεωρητικούς οι οποίοι ασχολήθηκαν με την ερμηνεία του φαινομένου των κρίσεων και τον προσδιορισμό της έννοιας τους ο Χάμπερμας πιστεύω έδωσε την πιο ολοκληρωμένη απάντηση στο φαινόμενο της κρίσης σε επίπεδο πολιτικών συστημάτων: «Οι κρίσεις των πολιτικών συστημάτων δεν

προκαλούνται από τυχαίες μεταβολές στο περιβάλλον, αλλά μέσα από εγγενείς δομικά ανάγκες του συστήματος, που δεν είναι δυνατόν να συμβιβασθούν και να γίνει ιεραρχική ενσωμάτωσή τους.» Και βέβαια οι οικονομικές κρίσεις κατέχουν ιδιαίτερη θέση μεταξύ των μορφών κρίσεων. Είναι οι κρίσεις ενός πολιτικο-οικονομικού συστήματος, του οποίου κύρια χαρακτηριστικά είναι ο διαρκής προσπορισμός κερδών και ο άκρατος καταναλωτισμός. Στην οικονομική κρίση που βιώνουμε σήμερα, καπιταλισμός και σοσιαλισμός συγκρούονται στο επίπεδο των θεωριών και των ιδεολογιών, χωρίς να επιτυγχάνουν μια πειστική απάντηση για την έξοδο από την κρίση, αφού και οι δύο έχουν ιστορικά αποτύχει στην εξασφάλιση μιας δίκαιης κοινωνίας.

Η κρίση πάντως αυτή ήταν αναμενόμενη. Ήδη από την τελευταία δεκαετία του περασμένου αιώνα υπήρξαν επισημονικές προβλέψεις για τους κινδύνους που διέτρεχε η οικονομία των χωρών από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και την αδυναμία ελέγχου των αγορών από τις κυβερνήσεις των κρατών, αλλά και τους υπερεθνικούς οργανισμούς. Και όμως κώφευαν και άφηναν τις δυνάμεις του κεφαλαίου αχαλίνωτες στην επιδίωξη κερδοφορίας. Από τη δεκαετία του '80 ο δογματισμός της αγοράς έγινε η επικρατούσα αρχή. Οικονομική θεωρία και φιλελεύθερες ιδεολογίες, ταύτισαν την αγορά με τον ορθολογισμό. Η παραίτηση του κράτους υπό την πίεση του φιλελευθερισμού, ο οποίος ως καθολική πλέον αρχή επιβάλλεται τόσο από την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από το διεθνές οικονομικό σύστημα δίνει τον χαρακτήρα της κρίσης αυτής ως κρίσης του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

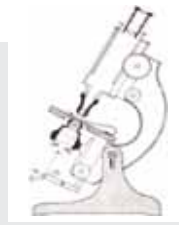
Στο πλαίσιο αυτής της κρίσης, ως συστημικής, οι ευθύνες του εθνικού κράτους για την αντιμετώπισή της είναι άμεσες. Ευθύνη όμως άμεση έχει και η οργανωμένη διεθνής κοινωνία με τους διεθνείς και περιφερειακούς θεσμούς. Η παγκόσμια κρίση χρειάζεται παγκόσμια απάντηση. Στο ερώτημα όμως «ποιο είναι το καθήκον του ανθρώπου σε περίοδο οικονομικής κρίσης» η απάντηση δεν είναι εύκολη. Ένα πρώτο ερώτημα συνδέεται με την ίδια την έννοια του καθήκοντος. Το περιεχόμενο της έννοιας του καθήκοντος «του τι οφείλω να πράξω» είναι φιλοσοφικό, ηθικό, νομικό, θρησκευτικό. Ως ηθική έννοια συνδέεται με τον ηθικό νόμο, τη δικαιοσύνη, την αρετή· ως φιλοσοφική έννοια είναι η πράξη η οποία αναφέρεται στο πρόπον, το αρμόζον· ως χριστιανική ως πράξη που επιβάλλεται υπό του θείου νόμου· ως νομική έννοια είναι η πράξη η επιβαλλόμενη από το νόμο.

Δεν αρκεί όμως να περιοριστούμε στο περιεχόμενο της έννοιας του καθήκοντος για να προσδιορίσουμε τη στάση του ανθρώπου στη σημερινή οικονομική κρίση. Ως κρίση του συστήματος συνδέεται με τον άνθρωπο πολίτη. Και ο πολίτης δεν είναι μια αφηρημένη έννοια. Δεν είναι μια απλή μονάδα σε ένα σύνολο. Άλλωστε ως κοινωνία, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα δεν θεω-

ρείτο ως άθροισμα ατόμων, αλλά ως άθροισμα οργανωμένων κοινωνικών ομάδων. Έτσι ο πολίτης, ιδίως στη σημερινή εποχή, είναι ο «ανήκων» κάπου. Σε πολιτικό κόμμα, σε ομάδα θρησκευτική, πολιτιστική, κοινωνική. Υπηρετεί συγκεκριμένες ιδεολογίες και επιδιώκει συγκεκριμένα συμφέροντα. Με αυτό το κριτήριο, το οποίο έχει ευρύτατα αναλυθεί από την Πολιτική Επιστήμη, κάθε κοινωνία, κάθε κράτος επειδή η κρίση η σημερινή πλήττει το σύνολο των κρατών του δυτικού και όχι μόνο κόσμου, θα αντιμετωπίσει την κρίση ανάλογα με το βαθμό του πολιτικού της πολιτισμού. Έννοια βασική η οποία συνδέεται με την εμπιστοσύνη των πολιτών στο πολιτικό τους σύστημα, η οποία βέβαια συναρτάται με την αξιοπιστία και την εύρυθμη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών, με το επίπεδο μόρφωσης και πολιτισμού και το οικονομικό τους επίπεδο. Λαϊκισμός ή πολιτικός ορθολογισμός και συναίνεση, διεκδικήσεις ισχυρών συντεχνιακών συμφερόντων, με ακραίες εκδηλώσεις ή σύμπτωμα για την ενίσχυση εκείνων που πράγματι θα βρεθούν σε κατάσταση ένδειας, είναι ζητήματα που θα κριθούν από την ποιότητα του πολιτικού πολιτισμού κάθε χώρας.

Για τους έλληνες πολίτες η εκπλήρωση του καθήκοντος της αλληλεγγύης αποτελεί ρητή επιταγή του Συντάγματός μας, για την υλοποίησή της όμως απαιτείται προηγούμενη έκκληση από το κράτος. Αλλά και η ίδια η Πολιτεία εγγυάται την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μέσα στο πλαίσιο ελευθερίας και δικαιοσύνης, ενώ παράλληλα προβλέπονται, επίσης από το Σύνταγμα, αποκλίσεις από την αρχή της ισότητας, για την ενίσχυση ευπαθών ομάδων της κοινωνίας.

Πέραν από την ένταξη σε κόμματα και ομάδες, η εκπλήρωση του καθήκοντος, με την ευρύτατη έννοια της ηθικής υποχρέωσης, εξαρτάται από τους συνεκτικούς δεσμούς οι οποίοι υπάρχουν σε μια κοινωνία μεταξύ των ατόμων και κυρίως από τη φύση των αξιών και αρχών οι οποίες επικρατούν σε κάθε ιστορική περίοδο. Την ευθύνη για την εκπλήρωση ανθρωπιστικής καθήκοντος εκ μέρους των ατόμων, κατά την κλασική κοινωνιολογική θεωρία, φέρουν οι πνευματικοί θεσμοί και κυρίως η Εκκλησία, αλλά και γενικά η καλλιέργεια της ανθρωπιστικής παιδείας, την οποία οφείλει να υπηρετεί η Πολιτεία και οι λειτουργοί της. Αυτές είναι οι δυνάμεις που έχουν αποστολή να συντηρούν τους συνεκτικούς δεσμούς των κοινωνιών. Αυτές όμως οι προϋποθέσεις σήμερα έρχονται σε σύγκρουση με την πραγματικότητα. Η κουλτούρα της υπερεκατανάλωσης και του ηδονισμού έχει πρόσφορο έδαφος επικράτησης, με την εωσφορική δύναμη της τηλεόρασης και των άλλων σύγχρονων τεχνολογιών, που καλλιεργούν συστηματικά μια εικονική πραγματικότητα και διαλύουν τις διαπροσωπικές σχέσεις. Έτσι, παραμένει άγνωστο το πώς και εάν θα εκδηλωθούν αισθήματα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας σ' αυτή λαίλαπα. Η ιστορικά διαπιστωμένη εμπειρία από ανάλογες κρίσεις εί-

ναι ότι το τίμημα της κρίσης δεν θα είναι για το κεφάλαιο, αλλά για τους εργαζόμενους και τις πιο αδύνατες κοινωνικά ομάδες. Σ' αυτές τις περιπτώσεις κυριαρχούν αισθήματα φόβου και ανασφάλειας, απογοήτευσης που οδηγούν σε τάσεις απομόνωσης, εκδηλώσεις ενοχής και μίσους, αύξησης εγκληματικότητας, βίας και ρατσισμού.

Οι διαστάσεις της οικονομικής κρίσης ασφαλώς δεν θα είναι οι ίδιες για όλες τις χώρες. Όμως το φάσμα της ανεργίας και της οικονομικής εξαθλίωσης πλανάται απειλητικά πάνω από τις χώρες της Δύσης και έχουν αρχίσει να έρχονται στο φως ανθρωπίνες τραγωδίες. Η παγκόσμια αυτή κρίση, όπως επισημαίνει ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ κινδυνεύει να εξελιχθεί σε ανθρωπιστική κρίση. Με δυό λόγια η σημερινή οικονομική κρίση που από παντού διαπιστώνεται ότι θα έχει τραγικές συνέπειες, θα αποτελέσει δοκιμασία για τις αξίες του δυτικού πολιτισμού. Τις αξίες του ευρωπαϊκού πνεύματος της δικαιοσύνης, του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου και της προσωπικότητάς του, αλλά και των δημοκρατικών του πολιτικών θεσμών. Εξάλλου, ο φιλελευθερισμός, που έχει καθολικά επικρατήσει και στηρίζει ολόκληρο το νομικό πολιτισμό της Δύσης, ως φιλοσοφία και ιδεολογία υπηρετεί τον ατομικισμό και τον καταναλωτισμό, την υπεροχή του δυνατού. Το καθήκον της αλληλεγγύης από κρατική υποχρέωση, από ατομικό δικαίωμα των πολιτών, μεταφέρεται στην ευθύνη της κοινωνίας και τείνει να πάρει την έννοια φιλανθρωπίας. Υπάρχει όμως και η αισιόδοξη προοπτική ότι η κρίση αυτή θα οδηγήσει σε επανεκτίμηση των ανθρωπιστικών αξιών. Η κρίση όμως των αξιών και θεσμών κοινωνικής δικαιοσύνης και τα πλήγματα που έχουν μέχρι σήμερα δεχθεί οι κατακτήσεις των εργαζομένων μάλλον δεν αφήνουν περιθώρια για ουτοπίες. Οι κοινωνίες θα βγουν περισσότερο διχασμένες απ' αυτήν την οικονομική κρίση.

Η Ευρώπη με ό,τι αυτή σήμαινε σε πνεύμα, αξίες, αρχές, πολιτισμό, δικαιοσύνη και αλληλεγγύη έχει τρωθεί ίσως ανεπανόρθωτα. Αυτή η Ευρώπη δεν είναι πια εδώ. Την έχουμε εξορίσει. Πήρε το δρόμο της εξορίας της υπέρβαρη από την απλήστη βουλιμία, καβάλα σ' έναν ογκώδη ταύρο, που φαίνεται βαρύθυμα να τραβά το δρόμο της φυγής. Τη φυγή της αναπαριστά το άγαλμα του κολομβιανού καλλιτέχνη Μποτέρο «η αρπαγή της Ευρώπης», που βρίσκεται σε μεγάλη ισόγεια αίθουσα τράπεζας στην καρδιά της πόλης. Η γυάλινη πρόσοψή της μας επιτρέπει να βλέπουμε τη λαξευμένη σε μουντό γκριζόμαυρο μέταλλο μορφή της, μακριά από κάθε κλασική παράδοση απεικόνισής της. Έχει στρέψει τα νώτα της στην πόλη και με το σηκωμένο χέρι της μας χαιρετά χαρούμενα, χλευαστικά...